

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-8>

УДК 330.1

СТРАТЕГІЧНІ ІНІЦІАТИВИ КРАЇН ЄС ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

STRATEGIC INITIATIVES OF EU COUNTRIES REGARDING ECONOMIC RESTRUCTURING AS A GUIDELINE FOR THE POST-WAR RECONSTRUCTION IN UKRAINE

Ємець Вадим Вікторович

кандидат економічних наук, експерт ДП «Держзовнішінформ»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-2961>**Yemets Vadym**

SE "Derjzovnishinform"

Стаття присвячена дослідженню особливостей сучасних стратегій розвитку найпотужніших європейських країн – Німеччини, Великобританії та Франції. Із статті випливає, що на сучасному етапі розвитку ці країни роблять ставку не тільки на інноваційні технології у класичному розумінні, а й на технології, які знижують техногенний вплив людини на оточуюче середовище. Відповідна доктрина отримала назву «зелений курс». В цілому ж новий «зелений курс» – це не стільки про екологію, скільки про перехід на більш високий економічний уклад і створення передумов для збільшення технологічного «відриву» західних країн від азіатських економік, що динамічно розвиваються. «Європейський зелений пакт» – скоріше рамковий документ, який визначає загальний напрямок перетворень у зазначених сферах. Щодо індустріального розвитку, то цим питанням, на рівні Європейської комісії, присвячено програму Індустріальний Альянс.

Ключові слова: стратегія, розвиток, інновації, зелені технології.

The article is devoted to the study of the features of modern development strategies of the most powerful European countries – Germany, Great Britain and France. It follows from the article that at the current stage of development, these countries are betting not only on innovative technologies in the classical sense, but also on technologies that reduce man-made impact on the environment. The corresponding doctrine was called the "green course". In 2019, the European Commission approved the "European Green Pact" – a series of measures in such areas as: climate change, energy, biodiversity, industrial policy, trade and in some others, aimed at achieving "climate neutrality" of economic activity by 2050. In general, the new "green course" is not so much about ecology as about the transition to a higher economic structure and the creation of prerequisites for increasing the technological "gap" of Western countries from dynamically developing Asian economies (primarily China). The "European Green Pact" is rather a framework document that defines the general direction of transformations in the specified areas. As for industrial development, the Industrial Alliances program, which includes a list of Important Projects of Common European Interest, is devoted to these issues at the level of the European Commission. At the beginning of 2021, the European Commission announced the launch of a new industrial alliance aimed at the development of such sectors as: the development of microprocessors and semiconductor technologies, the development of industrial databases and cloud technologies, spacecraft launch systems and "clean" aviation. That is, sectors in which the EU feels significant dependence on external suppliers. An important feature revealed by a more detailed study of the list of projects of common European interest is that its implementation covers the production capacities of mainly three European countries: Germany, Britain, and France. And these countries have the most comprehensive programs of economic and industrial development at the national level. All the measures listed in this study provide Ukraine with clear guidelines regarding the directions of economic development, which are relevant and promising in the coming decades.

Keywords: strategy, development, innovation, green technologies.

Постановка проблеми. Руйнування економіки України від дій агресора, яке по-суті, спостерігається з 2014 р., великий рівень

залежності України від фінансування з боку західних партнерів, повний крах довоєнної економічної моделі України, формує суспіль-

ний запит до вченого та експертного середовища стосовно розробки концепцій та стратегій становлення самодостатньої економіки, яка б могла не тільки забезпечити належний рівень соціальних та безпекових стандартів, а й відповідала сучасним вимогам з боку розвинених країн у частині екологічності та ефективності використання різноманітних ресурсів. У зв'язку з чим, добрим орієнтиром для розробки майбутніх стратегій економічного відновлення може є стратегічні ініціативи найрозвиненіших європейських країн, що з'явилися в останні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед видатних українських вчених, що займалися дослідженням стратегій економічного розвитку європейських країн, є кілька видатних імен. Одним з них є академік Валерій Геєць [2], який спеціалізується на економічній теорії та політиці розвитку. Його дослідження зосереджуються на вивченні макроекономічних факторів, таких як інвестиції, фінансові реформи та соціально-економічний розвиток. Українські вчені Вітер О. М., Килин О. В. та Стручок Н. М. [1] зовсім нещодавно дослідили європейські стратегії післявоєнної економіки – тему, що є також дотичною до предмету дослідження цієї статті. У 2022 р. питання промислової політики та інноваційної стратегії європейського союзу досліджували такі вчені, як: Заяць О. І. та Ярема Т. В. [3]. В цілому цим питанням цікавилась досить велика кількість українських вчених. Серед публікацій, що безпосередньо стосуються досліджуваної теми слід також згадати дослідження ГО «Діксі Груп», що вийшло у 2020 р. під назвою: «Нова промислова стратегія ЄС: можливості для України» [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед досліджень українських вчених обраної проблематики, на наш погляд, бракує компоненту, що характеризує позиції європейських розробників стратегій на питання, що виходять за межі економічного розширеного відтворення та стосуються підвищення ефективності та екологічності економік в умовах забезпечення стійкого їх зростання.

Формування цілей статті. Ціллю статті є виявлення найбільш суттєвих і значущих положень стратегій перебудови та розвитку європейських країн, що можуть бути використані у подальшому під час повоєнного відновлення економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грудні 2019 р. Європейська Комі-

сія схвалила «Європейський зелений пакт» [6] – серію заходів у таких сферах як: кліматичні зміни, енергетика, біорізноманіття, індустріальна політика, торгівля та в деяких інших, спрямованих на досягнення «кліматичної нейтральності» економічної активності до 2050 р. В цілому ж новий «зелений курс» – це не стільки про екологію, скільки про перехід на більш високий економічний уклад і створення передумов для збільшення технологічного «відриву» західних країн від азійських економік, що динамічно розвиваються (передусім Китаю). «Європейський зелений пакт» – скоріше рамковий документ, який визначає загальний напрямок перетворень у зазначених сферах. Щодо індустріального розвитку, то цим питанням, на рівні Європейської комісії, присвячено програму Індустріальний Альянс (Industrial Alliances), яка передбачає перелік Важливих проектів загальноєвропейських інтересів (Important Projects of Common European Interest).

На початку травня 2021 р. Європейська комісія анонсувала запуск нового індустріального альянсу, націленого на розвиток таких секторів, як: розробка мікропроцесорів та напівпровідникових технологій, розвиток промислових баз даних та хмарних технологій, систем запуску космічних апаратів та «чистої» авіації. Тобто сектори, в яких ЄС відчуває суттєву залежність від зовнішніх постачальників.

Важливою особливістю, що розкривається при більш детальному дослідженні переліку проектів спільних європейських інтересів, є те, що її реалізація охоплює виробничі потужності переважно чотирьох європейських країн: Німеччини, Британії, Франції. І саме ці країни мають найбільш комплексні програми економічного та промислового розвитку на національному рівні.

У листопаді 2019 р. Міністерство економіки та енергетики Німеччини опублікувало Індустріальну стратегію 2030 (Industrial Strategy 2030) [7], основною метою якої проголошено забезпечення спільної роботи бізнесу та зацікавлених сторін з метою захисту та підтримки комерційного та технічного експертного середовища, забезпечення конкурентоспроможного європейському та глобальному рівнях у максимально можливій кількості сфер.

Індустріальна стратегія 2030 року ґрунтується на трьох стовпах, які доповнюють один одного: (1) розвиток політичного середовища, пов'язаного з промисловою активністю в Німеччині; (2) посилення нових технологій та

мобілізація приватного капіталу; (3) підтримка технологічної автономності.

У рамках «Стовпу 1»: Розвиток політичного середовища» Стратегія передбачає перегляд корпоративних податків (зменшення податку на прибуток, соціальних внесків, зміна амортизаційних норм тощо), побудова гнучкішого ринку праці, підтримання рівня компетенції висококваліфікованої робочої сили, забезпечення конкурентного рівня цін на електроенергію та зменшення «витіків» оксиду вуглецю.

Серед найважливіших цілей Стратегії розглядається розширення інфраструктури. Транспортний компонент передбачає запуск низки проектів щодо розвитку автомобільних та залізниць, водних трас та інфраструктури, пов'язаної з повітряним трафіком. У частині цифрової інфраструктури передбачається створення Цифрового інфраструктурного фонду з бюджетом 9 млрд.євро. За рахунок цих грошей Німеччина має стати лідером з розвитку 5G-ринку. Також, передбачається здійснити прискорене розширення електроенергетичних мереж та виробництва електроенергії з відновлюваних джерел.

Для гарантування постачання сировини федеральний уряд розробляє Сировинну стратегію (Raw Material Strategy). Ця стратегія охоплюватиме такі аспекти як: перспективи внутрішнього видобутку сировини, вирішення можливих складнощів із постачанням сировини з-за кордону, розвиток переробки відходів у Німеччині та Європі. Вторинна переробка розглядається як потенційне джерело забезпечення ресурсної безпеки.

«Стовп 2»: Посилення нових технологій – мобілізація приватного капіталу» направлений на підтримку структурних змін.

Для підтримки розвитку інноваційних технологій уряд Німеччини планує розробити фінансову модель, яка б давала можливість інституційним інвесторам (насамперед страховим компаніям) вкладати кошти у високоризиковані венчурні проекти.

У Стратегії зазначається, що розвиток систем, заснованих на штучному інтелекті, матиме величезне далекосяжне значення практично для всіх сфер економіки. Згідно урядового дослідження, ефект від впровадження таких систем оцінюється в 32 млрд. євро. у найближчі 5 років і лише в одному секторі виробництва товарів.

Також уряд націлений на просування «чистих» технологій у сферах, які забезпечують пересування людей та товарів.

Зокрема, йдеться про розвиток технологій переміщення «чистої» електроенергії, впровадження гібридних технологій та технологій, заснованих на водневому та синтетичних видах палива. Необхідним передбачається розвиток повного циклу: від виробництва до переробки та утилізації акумуляторів із великою ємністю.

З розвитком водню також пов'язуються плани електролізного виробництва, масового створення речовини, здатних зберігати «чисту» енергію. Нарощування промислового використання водню сприятиме зростанню «чистих» промислових технологій. І надалі – їх використання, наприклад, у сталеливарній галузі.

Зміна технологічних процесів при виробництві мінеральних продуктів, металів та хімічних речовин лише частково вирішує проблему емісії газів. З іншого боку, вирішення цієї проблеми пов'язане з розвитком технологій виловлювання та зберігання оксиду вуглецю.

Також у Стратегії вказується на необхідність у розвитку біоекономіки та сфери полегшених матеріалів. Технології біоекономіки відкривають величезний потенціал у таких секторах, як: біопаливо, біологічне виробництво медикаментів, миючих засобів та косметики. У свою чергу, полегшені матеріали сприяють підвищенню ресурсо- та енергоефективності економіки, є суміжною галуззю електричного машинобудування та інших високотехнологічних секторів економіки.

«Стовп 3»: Підтримка технологічної автономності. Фокусується на питаннях розвитку критично важливих для Німеччини та ЄС технологій, а також на питаннях передачі технологій третім країнам та загрозах, які супроводжують цей процес.

Британія опублікувала свою нову економічну стратегію "Відбудуємо краще" (Build BackBetter) [4] у березні 2021 р. Цей документ особливо цікавий тим, що він уже враховує ризики, пов'язані з поширенням COVID-19, а також процеси, пов'язані з Brexit.

У Стратегії наголошується, що вона ґрунтується на трьох стовпах: (1) Інфраструктура, (2) Навички, (3) Інновації.

«Стовп 1: Інфраструктура» передбачає:

– стимулювання поточної економічної активності та просування підвищення продуктивності в довгостроковій перспективі за рахунок рекордних інвестицій у широкомасштабний зв'язок, дороги, залізницю та міську інфраструктуру. Загалом, на капітальні інвестиції,

передбачається витратити 100 млрд. фунтів у найближчі роки;

- надання громадянам Британії можливості покращити якість життя в їхніх місцях проживання шляхом здійснення інвестицій на місцях з використанням коштів різних фондів (UK-wide Levelling Up Fund, UK Shared Prosperity Fund, Towns Fund and High Street Fund);

- досягнення нульового показника викидів шляхом реалізації Плану із десяти пунктів (Ten Point Plan) для Зеленої промислової революції (Green Industrial Revolution) на загальну суму 12 млрд. фунтів;

- створення нового Інфраструктурного банку Великобританії для підтримки інвестицій. Цей інститут здійснюватиме краудфандинг для залучення приватних інвестицій та фондування проектів зеленого курсу, таким чином сприяючи підвищенню загального економічного рівня Великобританії. Що, у свою чергу, передбачає інвестиції у місцеву економіку та інфраструктурні проекти у приватному секторі, а також купівлю консалтингових послуг із розвитку інфраструктурних проектів.

«Стовп 2: Навички» передбачає:

- зростання продуктивності праці за рахунок високої кваліфікації: перетворення підходів до освіти шляхом освоєння передових технологій та реформування технічної освіти для підтримки відповідності вимогам роботодавця;

- фокусування на системі стажування та здійснення кроків щодо її удосконалення з урахуванням вимог роботодавців.

«Стовп 3: Інновації» передбачає:

- підтримку та стимулювання розвитку творчих ідей та технологій, які будуть визначальними для досягнення високих темпів економічного зростання, стійкості та безпеки Великобританії;

- підтримка доступу до фінансів для впровадження інновацій, у тому числі за допомогою реформ, спрямованих на усунення перешкод для пенсійних фондів інвестувати в компанії, що швидко ростуть. Продовження урядом здійснення підтримки стартапів за допомогою таких програм як British Patient Capital та нового фонду Future Fund на 375 млн. фунтів – проривна ініціатива для усунення відставання при масштабуванні бізнесу найбільш інноваційних підприємств;

- розвиток регуляторного середовища для того, щоб воно сприяло розвитку інновацій;

- залучення «найяскравіших» і кращих людей, здатних прискорити зростання і забез-

печити міжнародну конкурентоспроможність швидкозростаючих компаній Великобританії, інноваційного бізнесу;

- підтримку малого та середнього бізнесу (МСБ), шляхом імплементації двох нових схем підвищення продуктивності: Допомога для зростання: Менеджмент (Help to Grow: Management – нова пропозиція з навчання менеджменту) та Допомога для зростання: Оцифрування (Help to Grow: Digital – нова схема, яка повинна допомогти 100 000 компаніям МСБ заощадити час і гроші за рахунок впровадження програмного забезпечення, що підвищує продуктивність та перетворює методи ведення бізнесу).

Крім того, Стратегія виділяє три блоки «драйверів», які сприятимуть економічному розвитку: (1) Підвищення загального рівня життя Великобританії; (2) Підтримка переходу до нульового рівня викидів; (3) Підтримка візії Глобальної Британії.

Підвищення загального рівня життя Великобританії передбачається здійснити за рахунок збільшення уваги та фінансування регіонального розвитку: відродження відстаючих міст, розвиток шляхів та повідомлень на регіональному рівні, підтримка громадян у пошуку робочих місць та переміщення на загальнонаціональному рівні шляхом гарантування належної роботи цифрових та транспортних зв'язків, створення франкопортів у країні та ін.

Підтримка переходу до нульового рівня викидів передбачає інвестиції в «чистий нуль», у результаті з'являться передумови для економічного зростання та створення робочих місць по всій країні, включаючи створення до 60 000 робочих місць у секторі морської вітроенергетики, 50 000 робочих місць у сфері уловлювання, використання та зберігання вуглецю (CCUS) та до 8 000 робочих місць у промислових кластерах, пов'язаних з виробництвом водню. Розвиток напряму «чистий нуль» включає налагодження виробництва 5 ГВт низьковуглецевого водню і вловлювання 10 Мт CO₂ на рік з використанням CCUS до 2030 року, а також припинення продажів нових бензинових і дизельних автомобілів і фургонів до 2030 року.

«Підтримка візії Глобальної Британії» передбачає: активну співпрацю з партнерами для досягнення необхідних міжнародних рішень щодо пріоритетів держави, у тому числі в рамках головування у G7 та COP26; відкритість до вільної та справедливої торгівлі, роботи на міжнародному рівні для зміцнення багатосторонньої системи торгівлі та Світової органі-

зації торгівлі, використання преференційних угод та двосторонніх торговельних відносин для прямого розширення торгових можливостей британських підприємств; розробку нової експортної стратегії для забезпечення узгодженості планів щодо експортної підтримки з галузевими пріоритетами, чому сприятиме відкриття урядових торгових центрів у Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії та збільшення можливостей експортного фінансування.

У вересні 2020 р. уряд Франції представив План переважанення відновлення: відбудуємо Францію 2030 (France Relance recovery plan: building the France of 2030) [5]. План включає три основні компоненти: екологія, конкурентоспроможність і солідарність (cohesion).

Компонент екологія ставить собі мети, створені задля досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 р. Для зменшення впливу економічної активності на довкілля, План відновлення передбачає значне прискорення екологічної трансформації, потім передбачається витратити 30 млрд. євро.

Уряд підтримуватиме термічну реконструкцію будівель, декарбонізацію промисловості, виробництво екологічно чистого водню, чистіший транспорт та перетворення сільськогосподарського сектору.

Одержання «зеленого водню». Для зайняття лідируючих позицій у сфері виробництва відновлюваного водню та низьковуглецевих технологій Франція підтримуватиме проекти, що стимулюють появу французьких водневих рішень. Що має створити умови для виробництва водню шляхом електролізу води та сприяти індустріалізації Франції.

Поліпшення мобільності громадян. План відновлення передбачає мобілізацію 1,2 млрд. євро на розвиток велосипедного руху та громадського транспорту шляхом розвитку відповідних сфер послуг. Поліпшення якості залізничної мережі допоможе збільшити кількість поїздів різного призначення. Біорізноманіття, боротьба з вилученням земель та зміною цільового призначення сільськогосподарських земель. «Франція має підвищити свою продовольчу безпеку для створення умов щодо задоволення попиту, що росте, на місцеву продукцію. Відповідні перетворення допоможуть відновити біорізноманіття територій та ускладнять захоплення земель» – сказано у Плані відновлення.

Компонент *конкурентоспроможність* передбачає: модернізацію виробничих потуж-

ностей, інвестування у технології майбутнього (включаючи «зелені»), зниження податків, пов'язаних із виробництвом та збільшенням підтримки досліджень, навчання та розвиток навичок та знань. На ці цілі передбачається виділити 34 млрд євро.

Репатріація промислових потужностей у таких сферах, як охорона здоров'я, виробництво базових промислових компонентів, електроніка, агропродовольча промисловість, виробництво, пов'язане з впровадженням стандарту 5G.

Інвестиції у технології майбутнього. У рамках Програми інвестицій у майбутнє (Investments for the Future Programme) уряд підтримуватиме інновації та, зокрема, інвестиції у технології майбутнього, включаючи: цифрові технології, дослідження в галузі медицини та охорони здоров'я, безвуглецеві джерела енергії, відповідальне сільське господарство та продовольчий суверенітет, промисловості культури та творчості.

Зниження виробничих податків. Податки виробництва знижують конкурентоспроможність французьких компаній. У Франції на їхню частку припадало 3,2% ВВП у 2018 році, порівняно із середнім показником у 1,6% щодо Європейського союзу. Щоб зробити Францію більш привабливою та стимулювати створення промислових компаній з 1 січня 2021 року ці податки знижено на 10 мільярдів євро на рік.

Компонент солідарність передбачає інвестиції на рівні 36 млрд. євро в людський капітал. У цій частині План відновлення спрямований на зменшення нерівності, підтримку молодих та вразливих громадян, які потребують роботи.

Підвищення кваліфікації та перетворення професійного навчання передбачає збільшення доступності навчання робочої сили та трансформацію системи професійного навчання, метою чого є становлення Франції як лідера в галузі цифрових технологій та освітніх інновацій.

Стажування молодих людей у стратегічно важливому секторі, що швидко зростає. На відповідні цілі було виділено 1,6 млрд. євро, які будуть витрачені на забезпечення доступу молоді до різних підготовчих курсів.

Варто також зазначити, що План відновлення має посилення на загальноєвропейські цілі, з якими узгоджуються відповідні положення.

Висновки. Підготовлені документи з економічного та промислового розвитку

найпотужніших країн Європи (Німеччини, Великобританії, Франції) дуже схожі і кореспондуються між собою – у всіх основою конкурентоспроможність, інноваційний шлях розвитку, розширення промислового виробництва, його декарбонізація та екологічність, розвиток людського капіталу та залучення додаткового фінансування із приватних фондів. З приводу перспектив досягнення задекларованих у документах розвитку цілей країн ЄС можна сказати наступне – запропоновані заходи дуже дорогі, особливо з урахуванням млявої економічної динаміки блоку ЄС, більш того – декарбонізоване виробництво зараз є

(і в найближчому майбутньому залишатиметься) дорожчим порівняно з традиційним "брудним" виробництвом. У зв'язку з чим зазначимо, що для досягнення стратегічних цілей з індустріалізації, колективному заходу потрібно буде адміністративними заходами обмежити ввезення на свої ринки продукції з «карбоновим» слідом і бути в змозі виробляти вироби, які мають суттєвий технологічний розрив з азіатськими, насамперед – китайськими аналогами.

Всі наведені у цьому дослідженні заходи дають Україні чіткі орієнтири стосовно напрямків економічного розвитку, які є актуальними та перспективними у найближчі десятиріччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вітер О. М., Килин О. В., Стручок Н. М. Європейські стратегії післявоєнної відбудови економіки. «Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка». 2023. Випуск 16. С. 15–21.
2. Геєць В.М. До питання застосування підходів «Плану Маршала» для України. *Економіка України*. 2015. № 4(641). С. 6–11.
3. Заяць О. І., Ярема Т. В. Сучасна промислова політика та інноваційна стратегія європейського союзу. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2022. Т. 27. Вип. 2(92). С. 8–12.
4. «Відбудуємо краще» (Стратегія економічного розвитку Британії). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/61d6e011d3bf7f0548ec1332/SUMMARY_REPORT_BUILD_BACK_BETTER_BUSINESS_COUNCIL_.pdf
5. «Відбудуємо Францію 2030». (Стратегія розвитку Франції на період до 2030 р.). URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/promoting-france-s-attractiveness/france-relance-recovery-plan-building-the-france-of-2030/>
6. «Європейський зелений курс». URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_6691
7. «Індустріальна стратегія 2030» (Німеччина). URL: <https://nove.eu/wp-content/uploads/2019/02/Germany-Industrial-Policy-Strategy-2030.pdf>
8. «Нова промислова стратегія ЄС: можливості для України» URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_industrial-strategy_ukr_full_3.pdf

REFERENCES:

1. Viter O. M., Kilin O. V., Struchok N. M. (2023) Yevropeys'ki stratehiyi pislyavoyennoyi vidbudovy ekonomiky [European strategies for post-war economic reconstruction. "Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy"]. «Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika», № 16, pp. 15–21.
2. Heets V. M. (2015) Do pytannya zastosuvannya pidkhodiv «Planu Marshala» dlya Ukrayiny [On the issue of applying the Marshall Plan approaches to Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, № 4(641), pp. 6–11.
3. Zayats O. I., Jarema T. V. (2022) Suchasna promyslova polityka ta innovatsiyina stratehiya yevropeys'koho soyuzu [Modern industrial policy and innovation strategy of the European Union]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykov*, vol. 27, № 2(92), pp. 8-12.
4. «Build BackBetter» (Britain's economic development strategy). Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/61d6e011d3bf7f0548ec1332/SUMMARY_REPORT_BUILD_BACK_BETTER_BUSINESS_COUNCIL_.pdf
5. «France Relance recovery plan: building the France of 2030». (France's development strategy for the period up to 2030.). Available at: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/promoting-france-s-attractiveness/france-relance-recovery-plan-building-the-france-of-2030/>
6. «European green deal». Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_661
7. «Industrial Strategy 2030» (Germany). Available at: <https://nove.eu/wp-content/uploads/2019/02/Germany-Industrial-Policy-Strategy-2030.pdf>
8. «New industrial strategy of the EU: opportunities for Ukraine» Available at: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_industrial-strategy_ukr_full_3.pdf